

Олександр Шрамко,
директор Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

МОЖЛИВОСТІ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОКРЕМИХ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто та наведено можливості судово-економічних експертиз та обґрунтовано необхідність їх призначення при розслідуванні окремих корупційних злочинів.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, судово-бухгалтерська експертиза, криміналістичні сліди, докази, корупційні злочини.

Шрамко А.

Возможности судебно-экономических экспертиз при расследование отдельных коррупционных преступлений

Рассмотрены и приведены возможности судебно-экономических экспертиз и обоснована необходимость их назначения при расследовании отдельных коррупционных преступлений.

Ключевые слова: судебно-экономическая экспертиза, судебно-бухгалтерская экспертиза, криминалистические следы, доказательства, коррупционные преступления.

Shramko O.

Opportunities of judicial-economic expertises for investigation separate of corruption crime

The article considers and provides opportunities of forensic-economic expertises and necessity of their appointment in investigation of separate corruption crimes is substantiated.

Keywords: forensic economic expertise, forensic accounting expertise, forensic traces, evidence, corruption offenses.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в Україні призвів до зміни системи економічного контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання як державного, так і приватного сектору. Економічні правопорушення знаходять своє відображення у документах бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності різних приватних та державних підприємств і бюджетних установ. З метою забезпечення більш ефективного розслідування цієї протиправної діяльності суб'єкти розслідування можуть використовувати спеціальні знання обізнаних осіб: аудиторів; ревізорів; фахівців; судових експертів у сфері економіки, що мають юридичні права для проведення консультацій; аудитів; ревізій; перевірок; моніторинрів публічних закупівель та судово-економічних експертиз, з питань, що виникають під час розслідування економічних злочинів, в тому числі окремих злочинів, що віднесені до категорії корупційних. Саме судова експертиза є однією з найкваліфікованіших та ефективних форм використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у зазначеній сфері, а тому ці обставини визначили актуальність даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями економічних порушень, пов'язаних із корупційними діями, займалися ряд вітчизняних вчених: М. Ф. Базась, Ф. Ф. Бутинець, І. А. Волкова, Л. В. Гуцаленко, Л. В. Дікань, М. І. Камлик, Г. Г. Мумінова-Савіна, В. В. Федчишина. Серед зарубіжних вчених такі наукові розробки здійснювали: Г. А. Атанесян, В. О. Бородін, М. Ю. Гаспарян, В. І. Подольський, С. В. Єфимов, Е. Ф. Мусін, А. М. Ромашов, Ж. А. Росинська. Враховуючи їх значний внесок у дослідженні цієї тематики, слід більш докладно проаналізувати можливості судово-економічної експертизи при розслідуванні корупційних злочинів на сучасному етапі.

Таким чином, **метою статті** є дослідження можливостей судово-економічної експертизи під час розслідування корупційних злочинів.

Виклад основного матеріалу. В Україні на сьогодні існує законодавче та нормативно-правове забезпечення щодо протидії корупції. Одним із основних документів є Закон України «Про запобігання корупції», який набув чинності 24 квітня 2015 р. Цей Закон визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Також Міністерством юстиції України розроблена антикорупційна програма на 2018–2020 рр., що передбачає

правила, процедури і заходи запобігання та виявлення корупції. Корупція – це використання особою (ч. 1 ст. 3 Закону) наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з нею можливостей.

Відповідно до примітки до ст. 45 Кримінального кодексу України корупційними злочинами, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем вважаються злочини, передбачені такими статтями Кримінального кодексу України (далі – КК): 191; 262; 308; 312; 313; 320; 357; 410; 210; 354; 364; 364¹; 365²; 368; 368²; 368³; 368⁴; 369; 369². До корупційних злочинів, що потребують, як правило, призначення судово-економічної експертизи належать злочини, передбачені ст. 191 КК (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), 210 КК (нецільове використання бюджетних коштів, здійсненню видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням), 364 КК (зловживання владою або службовим становищем), та деякі інші [1].

Економічні правопорушення є складними у розслідуванні – це зумовлено тим, що вони примушують слідчого заглиблюватися в механізм господарювання, у процеси економічної діяльності суб'єктів, що її здійснюють. Отже, ефективне розслідування економічних правопорушень потребує використання спеціальних знань. У чинному Кримінально-процесуальному кодексі України визначено такі форми використання спеціальних знань, як призначення експертизи (ст. 242-244, 332 КПК); консультації та роз'яснення спеціаліста (ст. 71, 360 КПК). Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. визначає поняття судової експертизи як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2].

Для кожного виду експертиз характерні свої предмети, об'єкти та методи експертного дослідження. Предметом судово-економічної експертизи є фінансово-господарські операції, які відображають стан та результати діяльності суб'єктів економічних відносин. Об'єктами є документи бухгалтерського, податкового обліку та звітності, що містять інформацію про фінансово-господарську діяльність, реєстри бухгалтерського обліку, форми бухгалтерської, податкової та фінансової звітності. Враховуючи специфічну особливість слідів економічних злочинів, необхідно проводити дослідження всіх наявних облікових документів, адже докази можна отримати лише з інформації, які містяться у зазначених документах.

Необхідно зазначити, що фактично судова економічна експертиза не входить до числа традиційних предметних галузей криміналістики і судової експертизи. Ця назва є відносно новою: в Україні вона введена в 2001 р. як наслідок розширення кола питань, що ставились перед бухгалтерами-експертами і виходили за межі їх професійних знань. Назва «судово-бухгалтерська експертиза» на сьогодні залишається професійною деривацією, що визначає один з експертних напрямів виду «Економічна експертиза», а саме «Дослідження документів бухгалтерського та податкового обліку і звітності» [3]. В Україні Міністерством юстиції за погодженням з Прокуратурою та Верховним Судом України було розроблено Інструкцію «Про порядок проведення судово-бухгалтерських експертиз в Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції України» від 30.12.1974 р. Це був перший в Україні нормативно-правовий документ, яким визначались процесуальні, організаційні, правові засади призначення та проведення бухгалтерських експертиз [4, с.13–14].

Сама сутність судово-економічної експертизи визначається через її поняття. На сьогодні існує багато тлумачень щодо визначення поняття судово-економічної експертизи. В. Д. Понікарова наводить визначення, згідно з яким судово-економічна експертиза є процесуальною формою дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських та податкових реєстрів, фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають в ході розслідування економічних злочинів та судового розгляду господарських суперечок [5, с. 50]. В. В. Вавілова визначає економічну експертизу як експертне дослідження матеріальних об'єктів (документів бухгалтерського, податкового та звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню у суді за їх змістом та формою і допомагають суду досягти об'єктивності у доказуванні, додержуватися принципів рівних можливостей у процесі, презумпції невинуватості, забезпечення змагальності у доведенні дійсного стану фактів та захисту прав і свобод [6, с. 7].

На думку Н. І. Клименко, до судово-економічної експертизи відносять: судово-бухгалтерську експертизу, економіко-статистичну, планово-економічну, фінансово-кредитну, інженерно-економічну, експертизу цін і ціноутворення. Так, бухгалтерська експертиза дає можливість встановити правильність оформлення бухгалтерських документів, розмір шкоди, заподіяної злочином, обґрунтованість списання товарно-матері-

альних цінностей, відповідність відображення господарських операцій правилам бухгалтерського обліку. Це дослідження дає змогу встановити документальну обґрунтованість розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду й часу їх утворення, відповідності багатьох фінансових операцій підприємства законодавству. Економіко-статистична експертиза встановлює правдивість звітності про виконання економічних показників виробничої діяльності, порядок проведення статистичного обліку і контролю. Планово-економічна експертиза визначає обґрунтованість планування, виконання планових показників виробничої діяльності об'єднань, підприємств і організацій. Фінансово-кредитна експертиза перевіряє обґрунтованість одержання і витрачання кредитів суб'єктами фінансово-господарської діяльності, додержання ними законодавства, яким регламентується формування і витрачання бюджетних коштів, обґрунтованість розподілу прибутку між партнерами, визначає нормування й оплату праці, використання фонду заробітної плати, перерозподіл фондів тощо. Інженерно-економічна експертиза досліджує показники, що характеризують формування розміру оплати праці для встановлення відхилення від діючих норм. Експертиза цін і ціноутворення надає висновки про ціноутворення для встановлення викривлень під час їх формування, а також впливу на фінансові результати господарюючого суб'єкта підприємницької діяльності [7, с. 16].

Найбільш розповсюджена серед економічних експертиз є судово-бухгалтерська експертиза. Необхідність у її призначенні виникає під час розслідування і судового розгляду цивільних справ, злочинів з привласненням майна, посадових (службових) злочинів, коли необхідно проаналізувати дані про фінансово-господарські операції, що відображені у бухгалтерському обліку. Судово-бухгалтерська експертиза дає можливість відповісти на такі питання, а саме [4, с. 12–13]:

1. Чи підтверджується документально вказана в акті інвентаризації нестача (лишок) товарно-матеріальних цінностей на даному підприємстві за конкретний період?
2. В який саме період утворилась нестача і хто був відповідальний за збереження товарно-матеріальних цінностей у цей період?
3. Яким є розмір матеріальних збитків, завданих у зв'язку з нестачею?
4. Чи підтверджено документально вказане в акті заниження прибутку за визначений період, а якщо підтверджується, то чи правильно обчислена сума додаткових податків?
5. Чи підтверджується документально вказаний в позовній заяві розмір завданих збитків у зв'язку з невиконанням відповідачем умов угоди?
6. Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку, звітності та контролю, сприяли заподіянням матеріальних збитків?
7. Чи обґрунтовано виплачена заробітна плата за певну роботу, якщо ні, то в якій сумі завищена чи занижена?
8. Чи не завищена в документах фактична наявність товарів понад їх максимально можливий залишок станом на визначену дату?

Згідно з чинним законодавством, зокрема ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Висновок судово-економічної експертизи є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні, тому він має відповідати певним критеріям, а саме належності, допустимості та достовірності.

Судово-економічна експертиза являє собою відомості, отримані шляхом експертного дослідження. У зв'язку з цим, належність та допустимість висновку експерта залежить від законності здобуття відомостей або речових доказів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, які направляються експерту на дослідження [8, с. 101].

Основним критерієм допустимості висновку експерта у судово-економічній експертизі є дотримання процесуальної форми при її проведенні та складанні висновку, що передбачає: дотримання вимог кримінального процесуального закону, належне процесуальне оформлення призначення та оформлення результатів експертизи, процесуальна самостійність та персональна відповідальність експерта за наданий ним висновок, безпосередність дослідження, об'єктивність і достовірність проведеного дослідження та висновку. У ч. 4 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що запитання, які ставляться експерту, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі його спеціальних знань, тобто за межі його компетенції [9].

Висновок. Розслідування корупційних злочинів, що стосуються сфери економіки, потребує використання спеціальних знань. Судово-економічна експертиза є однією з найкваліфікованіших та ефективних форм використання таких знань і одним із шляхів боротьби з корупцією.

Список використаних джерел

1. Перелік корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, за які законом встановлено кримінальну/адміністративну відповідальність, визначення підслідності кримінальних правопорушень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/info/perelik-koruptsiinykh-pravoporushen-ta-pravoporushen-poviazanykh-z-koruptsiiei-u-za-iaki-zakonom-vstanovleno-kryminalnu-administratyvnu-vidpovidalnist-vyznachennia-pidslidnosti-kryminalnykh-pravop/>.
2. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Економічна експертиза як специфічна галузь знань. Економіка: реалії часу // Науковий журнал, 2013. № 3 (8). – С. 97–105. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://economics.opu.ua/files/archive/2013/No3/97-105.pdf>.
4. Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. А. Волкова. – К. : Центр учб. літ.-ри, 2009. – 84 с.
5. Ковальчук О. О. Судово-економічна експертиза: економічний аспект. [Електронний ресурс] / О. О. Ковальчук // Управління розвитком, 2014. – № 12. – С. 49–51. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_25.
6. Будні експерта // Журнал «Незалежного інституту судових експертиз, 2013. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nise.com.ua/content/files/budni-experta-may.pdf>.
7. Клименко Н. І. Щодо сутності корупції та антикорупційних судових експертиз / Н. І. Клименко // Віче, 2012. – № 6. – С. 15–17. Режим доступу : <http://veche.kiev.ua/journal/3031/>.
8. Пілюков Ю. О. Процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальному провадженні / Ю. О. Пілюков // Актуальні проблеми правознавства, 2018 р. – № 3. – С. 99–102.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : Офіц. Вид. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Reference

1. *Perelik koruptsiinykh pravoporushen ta pravoporushen, poviazanykh z koruptsiiei-u, za yaki zakonom vstanovleno kryminalnu/administratyvnu vidpovidalnist, vyznachennia pidslidnosti kryminalnykh pravoporushen* [The list of corruption offenses and offenses related to corruption, for which the law establishes criminal / administrative liability, definition of criminal law offenses]. <http://land.gov.ua> Retrieved from <http://land.gov.ua/info/perelik-koruptsiinykh-pravoporushen-ta-pravoporushen-poviazanykh-z-koruptsiiei-u-za-iaki-zakonom-vstanovleno-kryminalnu-administratyvnu-vidpovidalnist-vyznachennia-pidslidnosti-kryminalnykh-pravop/> [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» vid 25.02.1994 r.* [Law of Ukraine «On Forensic Expertise» of 25.02.1994]. <http://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 07.02.2019). [in Ukrainian].
3. *Ekonomichna ekspertyza yak spetsyficna haluz znan. Ekonomika: realii chasu. Naukovyi zhurnal* (2013), (3 (8)), (pp. 97-105). <https://economics.opu.ua> Retrieved from <https://economics.opu.ua/files/archive/2013/No3/97-105.pdf>. [in Ukrainian].
4. *Volkova, I.A. (2009). Sudovo-bukhhalterska ekspertyza* [Forensic accounting expertise]. K.: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
5. *Kovalchuk, O.O. (2014). Sudovo-ekonomichna ekspertyza: ekonomichni aspekt* [Forensic-economic expertise: the economic aspect]. *Upravlinnia rozvytkom Development Management*, (12), (pp. 49-51). <http://nbuv.gov.ua> Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_25. [in Ukrainian].
6. *Budni eksperta* [Buddhist expert]. *Zhurnal «Nezalezhnogo instytutu sudovykh ekspertyz - Magazine «Independent Institute of Forensic Expertise*. (2013), (2). <https://nise.com.ua> Retrieved from <https://nise.com.ua/content/files/budni-experta-may.pdf>. [in Ukrainian].
7. *Klymenko, N.I (2012). Shchodo sutnosti koruptsii ta antykoruptsiinykh sudovykh ekspertyz* [Concerning the essence of corruption and anti-corruption forensic expertise]. *Viche - Wait*, (6), (pp. 15-17). <http://veche.kiev.ua> Retrieved from <http://veche.kiev.ua/journal/3031/> [in Ukrainian].
8. *Pilyukov, Yu.O. (2018). Protsesualni vymohy do vysnovku eksperta u kryminalnomu provadzhenni* [Procedural requirements for the expert's opinion in criminal proceedings]. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of law*. (3), (99-102) [in Ukrainian].
9. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [The Criminal Procedural Code of Ukraine]. (n.d.). <http://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.01.2019.